

НОВЕ ПРО РИСУНОК ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "КИЄВО-МЕЖИГІРСЬКИЙ МОНАСТИР"

У статті з'ясується проблема датування оліцевого рисунка "Києво-Межигірський монастир" Т. Шевченка за нововиявленими обставинами.

Ключові слова: Т. Шевченко, рисунок, Межигірський монастир.

В статье исследуется проблема датирования рисунка "Києво-Межигорский монастырь" Т. Шевченко по новооткрывшимся обстоятельствам.

Ключевые слова: Т. Шевченко, рисунок, Межигорский монастырь.

The author investigates the problem of dating T. Shevchenko's painting "Kyiv-Mezhyhira Monastery" according to the newly detected circumstances.

Key words: T. Shevchenko, a painting, and Mezhyhira monastery.

Рисунок "Києво-Межигірський монастир" виконаний Т. Шевченком в околицях колишнього села Міжгір'я Київського повіту Київської губернії (нині мальовнича місцевість Києво-Святошинського району Київської області), що знаходиться приблизно за 20 км на північ від Києва, поблизу міста Вишгорода, на березі Дніпра. Нині цей рисунок зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка під номером г-851.

На початку січня 2010 року Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України звернувся до колективу науковців Національного музею Тараса Шевченка із проханням написати низку статей до Шевченківської енциклопедії про деякі малярські твори художника, адже відомо, що в музеї зосереджена найбільша частина його великої малярської спадщини. Мені випала честь написати статтю про оліцевий рисунок "Києво-Межигірський монастир".

Т. Шевченко зображує архітектурний комплекс Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, одного з найдавніших в Україні, заснованого ще 988 року, одночасно із запровадженням християнства в Київській Русі. У центрі композиції – за брамою – п'ятибанева церква Преображення Господнього (1676–1690), праворуч – Петропавлівська церква з дзвіницею. Перед огорожею – одноповерховий дерев'яний будиночок.

У XVII–XVIII ст. Межигірський монастир став релігійним центром Запорізької Січі, одним із осередків антиуніатської боротьби в Україні та місцем останнього притулку запорожців. Саме там, за переказами, деякий час був послушником ватажок Коліївщини Максим Залізняк. Старі козакі йшли до монастиря доживати віку, відмолюючи свої гріхи. На їхнє утримання Запорізька Січ виділяла кошти і наділи землі. У Межигірському монастирі був похований Семен Палій, оспіваний Шевченком у поемі "Чернець". Після пожежі 1764 року за допомогою самих запорож-

ців (під керівництвом отамана Петра Калнишевського) споруди монастиря були зведені наново впродовж 1772–1774 років. Монастир припинив своє існування після пожежі 1787 року і не діяв аж до 1860 року. А у 1860-му монастир був знову відновлений і підпорядкований Києво-Печерській лаврі (Описаніє Києва. – Сочиненіє Николая Закревскаго. – М., 1868. – Т. II. – С. 499). Очевидно, саме з того часу він і почав називатися "Києво-Межигірський монастир". У 1798 році на його території засновано Києво-Межигірську фаянсову фабрику. Шевченко у поемах "Сліпий", "Чернець", у вірші "Заступила чорна хмара", у повісті "Близнюки", в листі до Я. Кухаренка від 26 листопада 1844 року та у "Щоденнику" згадує Межигірський монастир, або Межигорський Спас.

У той час, коли його малював Шевченко, монастир не діяв.

Тепер про найголовніше – про датування цього мистецького твору Т. Шевченка. Впродовж багатьох років вважалося, що рисунок виконаний 1843 року під час першої подорожі поета в Україну. Дату малюнка було встановлено відповідно до запису на сторінці 21-й альбому 1839–1843 років, який і визначав час перебування Шевченка у тій місцевості (Шевченко Т. Повне збір. творів: У 10 т. – Київ, 1961. – Т. 7, кн. 2, № 292).

Відомо, що 13 червня 1843 року Т. Шевченко разом із П. О. Кулішем та О. Ф. Сенчилом-Стефановським побував у Межигір'ї, що під Києвом, і відвідав Межигірський монастир. Тоді ж до альбому Шевченка рукою Куліша були записані народні пісні про Палія, Бондаренка, Левченка. Вгорі на альбомному аркуші – кінець запису народної пісні "Да все луги, все береги!..". Нижче ліворуч – ескіз рисунка "Судня рада", праворуч від якого рукою того ж таки Куліша зроблений напис: "1843, іюня 13, въ ночи на плъту, на Дн҃Упр҃Уѣ/ противъ Межигорскаго монастиря". Саме цей запис в альбомі Шевченка і був підставою для багатьох дослідників творчості художника стверджувати, що рисунок виконаний у 1843 році. Таке датування зустрічаємо і в Повному академічному виданні творів Шевченка у 10-ти томах (Київ, 1961), і в альбомі "Святий Київ наш великий" (Київ, 2004).

Хоча ніяких прямих доказів того, що Шевченко малював Межигірський монастир, немає. Як бачимо, є лише згадка про те, що він перебував у тій місцевості.

Перш ніж писати статтю до шевченківської енциклопедії на той чи інший мистецький твір Шевченка, кожен науковий співробітник музею має обов'язково попрацювати з оригіналом, що зберігається у відділі фондів. Потрібно уважно роздивитися малюнок, записати його розміри, визначити стан збереження, подивитися, які є облікові позначення, можливо, написи, зроблені рукою самого автора. Робота з оригіналом – це завжди дуже хвилюючий і трепетний момент, бо ти розумієш, що у тебе в руках мистецький твір, якому більше ніж 150 років, твір, який належить пензлю або олівцю великого майстра. Ця процедура огляду експонату називається латинським терміном: DE VISU, що в перекладі означає: "Вочевидь очима очевидця".

Працюючи з оригіналом рисунка "Києво-Межигірський монастир", я подивилася на аркуш проти світла. Те, що я побачила, було досить несподіваним: дворядковий водяний знак, що вказував на виробника і рік виготовлення паперу: "J. Whatman // 1844". З огляду на це, можна стверджувати, що датування 1843 роком є помилковим, а також те, що рисунок міг бути виконаний не раніше 1844 року. Оскільки ми знаємо, що Шевченка заарештували 5 квітня 1847 року, то залишається прослідкувати, коли художник був в Україні (а точніше у Києві) за період між 1844 роком та 5 квітня 1847 року.

1844 рік можна відразу виключити, бо Шевченко пробув у Києві лише декілька днів, у кінці січня. На початку лютого він виїхав до Москви, а 20 лютого – з Москви до Петербурга.

Наступного разу поет завітає до Києва 21 квітня 1845 року. Шевченко мешкатиме в Києві впродовж квітня-травня. В кінці травня він відвідає Кирилівку, у першій половині червня повернеться до Києва, але незабаром знову поїде, уже за дорученням Археографічної комісії, на Лівобережну Україну.

Прослідкувавши місця перебування Шевченка у 1845 році (за П. Журом. Труди і дні Кобзаря. – К., 2003. – С. 115–127), бачимо, що Шевченко впродовж цього року активно подорожує Україною, виконуючи на замовлення Київської Археографічної комісії здебільшого акварелі та сепії із зображенням українських церков у Полтаві, Переяславі, Седневі, Суботові, і лише наїздами буває у Києві. Тому видається малоймовірним датування рисунка "Києво-Межигірський монастир" 1845 роком. Тим більше, що олівцевих начерків, подібних до нашого за композицією та стилістикою, за 1845 рік не маємо.

Більш вірогідним щодо датування є 1846 рік. По-перше, тому, що у 1846 році Шевченко значно довше мешкав у Києві – з квітня і аж до вересня. Він жив разом із О. С. Афанасьєвим-Чужбинським і товаришем по Академії мистецтв М. М. Сажиним у будинку І. І. Житницького на Козиному болоті (нині – провулок Шевченка, 8), багато малював у Києві ("Костьол у Києві" – акварель; "Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі" – сепія; "Аскольдова могила" – сепія, акварель і т. д.), а також мав час і можливість виїжджати на пленер за околиці міста.

По-друге, 1846 роком датований олівецевий начерк "Вишгород", а це означає, що, перебуваючи у Вишгороді, Шевченко міг змалювати Межигірський монастир, розташований поблизу міста на березі Дніпра. Ці два олівцеві начерки об'єднує і майже однаковий напис коричневим чорнилом (можливо, колись це була чорна туш) у верхньому правому куті: на рисунку "Києво-Межигірський монастир" це напис "№ 102 IX", а на рисунку "Вишгород" – "№ 102 XI". Видно, що обидва написи зроблені однією рукою. Очевидно, рисунки з самого початку зберігалися в одного і того ж колекціонера, який згрупував їх, пронумерувавши майже поряд. Цей факт теж на користь датування твору "Києво-Межигірський монастир" 1846 роком.

Дуже близькими і за манерою виконання, і за композиційним ви- рішенням до досліджуваного рисунка є олівцеві начерки "Китаївська пустинь. Троїцька церква" та "Почаївська Лавра зі сходу", виконані художником у цьому ж 1846 році.

На всіх трьох рисунках однаково чітко прорисовані характерними для Шевченка горизонтальними та вертикальними лініями церковні споруди, дерева по обидва боки від центрального зображення ледь окреслені, а також на всіх трьох роботах Шевченко подає на першому плані одноповерхові дерев'яні споруди.

Якщо уважно подивитися, на якому папері виконані олівцеві начерки "Києво-Межигірський монастир", "Вишгород" та "Почаївська Лавра зі сходу", можна помітити, що якість білого ватману, котрий із часом трохи потьмянів, є однаковою. Розміри цих аркушів також майже збігаються. Порівняймо:

"Києво-Межигірський монастир": вертикальний розмір аркуша – 28,4 см; горизонтальний розмір аркуша – 40,1 см;

"Вишгород": висота аркуша – 27 см; довжина аркуша – 39 см;

"Почаївська Лавра зі сходу": висота аркуша – 28,2 см; довжина – 37,8 см.

Дуже близьким за розмірами до уже названих є рисунок "Київ з боку Дніпра", де у загальних контурах окреслено комплекс споруд Києво-Печерської Лаври та Микільського собору з дзвіницею. Висота цього аркуша – 27,7 см; довжина – 38,3 см, хоча в Повному зібранні творів Тараса Шевченка у 10-ти томах (Київ, 1961) цей твір датовано 1843 роком (можливо, теж помилково).

Єдиний начерк, що відрізняється за розмірами від попередніх, це рисунок "Китаївська пустинь. Троїцька церква". Розміри цього аркуша: висота – 19,8 см; довжина – 28,6 см. Але, помноживши 19,8 на два, отримаємо 39,6 см. Таким чином, виходить, що спочатку це був аркуш висотою 28,6 см і довжиною 39,6 см (тобто розміри збігаються із вище- названими творами), який Шевченко розрізав навпіл по вертикалі. Однак, слід також відзначити, що папір, на якому виконано "Китаївську пу- стинь", трохи відрізняється як за структурою (він тонший), так і за кольором (більш тонований). До речі, якщо подивитися на аркуш проти світла, то в нижній частині рисунка теж можна прочитати дворядковий водяний знак, що вказує на виробника паперу: "J Whatman // Turkey Mill". На жаль, водяний знак із указанням року виготовлення паперу, відсутній. Очевидно, папір розрізали так, що водяний знак із датою ви- готовлення паперу перейшов на інший аркуш.

Таким чином, всі ці спостереження дають підставу вважати, що рисунок "Києво-Межигірський монастир" Шевченко виконав у квітні- вересні 1846 року.

Насамкінець декілька слів про цей мистецький твір. Головне враження справляє зображення споруд Києво-Межигірського монастиря, яке займає центральну частину рисунка і максимально наближене до глядача. Решта – одноповерховий дерев'яний будинок на першому плані, дерева (ліворуч та праворуч за парканом), контури будівель (у глибині) – власне доповнення до основного зображення. Цей архітектурний пейзаж оживлений двома людськими постатями на передньому плані, що є характерним для Шевченка-художника. Преображенська церква, дзвіниця Петропавлівської церкви, брама та дерев'яний будинок прорисовані художником більш чітко. Рисунок Шевченка правдиво передає вигляд архітектурної пам'ятки у ХІХ столітті і тому разом із мистецькою має велику історичну цінність (тим більшу, що ця пам'ятка архітектури до наших днів не збереглася).

Вперше репродуковано і згадано в каталозі українських старожитностей В. В. Тарновського (т. II. Чернігів, 1900. – С. 191, № 406) під помилковою назвою "Церковь в Нижнем Новгороде". Пізніше рисунок був атрибутований науковим співробітником музею Л. Внучковою як зображення Києво-Межигірського монастиря (Ст. В. Бутник-Сіверський. Про вивчення малярської спадщини Шевченка у зв'язку з підготовкою повного видання його творів. – Вісник АН УРСР. – К., 1953, № 6. – С. 10).

Як уже було зазначено вище, Тарас Шевченко у своїх поетичних творах, у листах та у "Щоденнику" Межигірський монастир називає Межигорським Спасом. Так, в листі до Я. Г. Кухаренка від 26 листопада 1844 року він пише із С.-Петербургу: "Був я уторік на Україні – був у Межигорського Спаса" (Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. – Київ, 2003. – Т. 6. – С. 31).

У поемі "Сліпий" (жовтень 1845 р.) декілька разів згадує про нього: "У Межигорського Спаса / Тричі причащалась"; "І Межигорського Спаса / Вночі запалила"; "Ой Спасе наш чудотворний, / Межигорський Спасе!" (Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. – Київ, 2001. – Т. 5. – С. 297, 562, 723).

У поемі "Чернець" (1847, Орська фортеця) Шевченко пише: "Аж до Межигорського Спаса / Потанцював сивий" (Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 49, 402, 583).

У вірші "Заступила чорна хмара" (1848, Косарал) знаходимо: "А я, брати-запорожці, / Возьму собі рясу / Та піду поклони бити / В Межигор до Спаса" (Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 165, 449, 658).

У "Щоденнику" поета за 18 червня 1857 року є такий запис: "Вишел во сне Межигорского Спаса, Дзвонковую Криницу и потом Выдубецкий монастырь" (Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. – Київ, 2003. – Т. 5. – С. 18).

З огляду на це, можливо, варто було б атрибуувати рисунок по-новому, повернувши йому ту назву, яку, впевнена, надав своєму мистецькому твору багато років тому сам автор.

1. Антонович Д. Шевченко – маляр. – К., 2004. – С. 144–149. 2. Жур П. Труді і дні Кобзаря. – К., 2003. – С. 86–144. 3. Шевченківський словник. – УРЕ. – К., 1976. – Т. 1. – С. 288. 4. Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 10 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. VII. – Кн. 2. – № 319, 321, 331.